

# Petro Būtėno „Lietuvių tautotyros žinių ir senienų rinkimo programa”

Lionė LAPINSKIENĖ

*Straipsnio objektas: iki šiolei mokslinėje literatūroje plačiau nenagrinėta ir neanalizuota 1925 metais Petro Būtėno parengta „Lietuvių tautotyros žinių ir senienų rinkimo programa“ (1). Tyrimo tikslai: 1) išsiaiškinti, kokiomis programomis galėjo naudotis lietuvių inteligenčiai, išstraukę į etnologinės medžiagos rinkimo sajūdį XX a. pradžioje, iki P. Būtėno parengtos programos pasirodymo; 2) išanalizuoti, kokiai vietų užima P. Būtėno parengta programa tarp kitų programų; 3) ivertinti P. Būtėno parengtos programos reikšmę tolesnei lietuvių folkloristikos raidai. Metodai: analitinis, aprašomasis, lyginamasis, retrospekcijos. Išvados: P. Būtėnas „Lietuvių tautotyros žinių ir senienų rinkimo programoje“, sudarytoje ipareigojus Lietuvos studentų kraštotoyros draugijai, kuri buvo įkurta 1923 metais, apibendrino rusų, latvių ir kitų kaimynų panašaus pobūdžio programų rengimo patirtį ir ją pritaikė mūsų krašto reikmėms. Tai vienintelis tokios plačios apimties ir įvairias temas aprépianties metodinis leidinys, išspausdintas nepriklausomoje Lietuvoje ir paskatinęs kraštotoyros sajūdžio plitimą bei kraštotoyros organizacijų kūrimąsi visoje Lietuvoje. Ši P. Būtėno programa vertinga ir šiandienos požiūriu.*

P. Būtėnas – Lietuvos studentų kraštotoyros draugijos narys

1918 m. Lietuvai paskelbus Neprisklausomybę, visame krašte pradėjo atsigauti ir plėtotis mokslas ir kultūra, plito gimtojo krašto pažinimo sajūdis. 1920 m. Kaune buvo atidaryti Aukštieji kursai, 1922 m. įkurtas universitetas, kurio humanitariniame fakultete dėstė solidžią gyvenimo ir lituanistinio darbo bei tautosakos rinkimo patirtį turėję Jonas Jablonskis, Kazimieras Būga, Vincas Krėvė-Mickevičius, Juozas Tumas-Vaižgantas, latvių kilmės profesorius Eduardas Volteris ir kt. Petras Būtėnas (2), gimeš ir užaugęsenųjų lietuviškų tradicijų nepraradusiame kaime, buvo kruopščias ir darbštus jų studentas.

1923 m., profesorių K. Būgos ir E. Volterio paragintas, P. Būtėnas kartu su kitais įkūrė Lietuvos studentų kraštotoyros draugiją, kurios nariai turėjo tikslą paskatinti visuomenę rinkti tautosakos bei etnografijos medžiagą. Pirmiausia jie laikraščiuose ir žurnaluose paskelbė atsišaukimą „Vi-soms kultūros organizacijoms, visiems Lietuvos mokytojams ir moksleiviams ir visiems mūsų krašto tyrinėtojams“ (3),

kuriame suformulavo vieną svarbiausią nepriklausomos Lietuvos mokyklos uždavinių: auklėjimo ir mokymo pradžia – gimtojo krašto pažinimas. Kartu buvo pastebėta, kad visi gerai išmano kitų kraštų kultūras, bet nelabai pažsta patys save ir savo krašto prieiti. Todėl tame atsišaukime ir raginta skubėti fiksuoти, rinkti, užrašinėti visa, kas susiję su mūsų tautos materialine ir dvasine kultūra. Tai turėjo rūpēti įvairių profesijų inteligenčiams, nes tik gerai pažinęs savo krašto gamtą, jos ypatybes, turtus, žmones, žmonių gyvenimą, kultūrą, kiekvienas darbininkas savo darbo srity galės sėkmingai dirbtį visuomenės naudai. Tad universiteto studentai, vadovaujami garbingų profesorių, užsimojo pradėti tyrimo darbą, kartu tikėjos visuomenės pagalbos. Kreipimesi buvo pažadėta visokiai būdais teikiti rekomendacijas, patarimus ir „smulkius darbo planus“ (4), kaip dirbtį kraštotoyros darbą.

Taigi įkūrus Studentų kraštotoyros draugiją, prasidėjo, pasak Petro Būtėno, tautosakos objekto nagrinėjimas ir jos rinkimas. Pastebėtina, kad Lietuvos studentų kraštotoyros draugijos nariai ne tik kitus ragino įsijungti į kraštotoyros darbą, bet ir patys ēmėsi rodyti iniciatyvą. Štai Lietuvos nacionalinės bibliotekos Rankraščių skyriuje sau-gomas laiškas, rašytas 1924 m. birželio 11 d. Lietuvos universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto dekanui. Iš tikrujų tai buvo prašymas leisti studentams per atostogas nemokamai važinėti po Lietuvą. Jį pasirašė draugijos pirmyninkas Jonas Norkus, sekretorius Juozas Bukota. Pirmuoju iš narių įrašytas pats Petras Būtėnas. Po jo – Pranas Skardžius, Antanas Salys, Mykolas Durys ir kt. Iš viso sąraše yra 13 studentų. Beje, šis prašymas rašytas P. Būtėno ranka, tad galėtume manyti, kad tai buvo jo paties idėja (5). Iš šio prašymo sužinome, kas priklausė tuometinei Studentų kraštotoyros draugijai, kaip buvo organizuojamas darbas.

Studentų kraštotoyros draugijos nariai buvo pasiskirstę veiklos kryptis, aptarę, kas, kokią ir kur rinks tautosakos ar kitokią medžiagą, kuo domėsis. Daugiausia jie dirbdavo per atostogas: vaikščiodami po kaimus, kalbindami senus žmones, užrašinėjimo tautosaką, kiti – žodžius ir vietovardžius lietuvių kalbos žodynui, treti rinko knygas Universiteto bibliotekai, o surastas senienas vežė į Kauno miesto muziejų. Todėl galimybė nemokamai važinėti po Lietuvą studentams



Petras Bütėnas – Lietuvos universiteto studentas.  
1922 m. Iš Petro Bütėno archyvo Panevėžyje.

būtų buvusi didelė materialinė parama. Tai iliustruoja ir minėto prašymo antroji dalis, iš kurios matyt, kad kreipiasi „draugijos nariui Humanitarinių mokslų fakulteto kalbotyros skyriaus studentui J. Bukotai iš Vokiečių vyriausybės išrūpinti leidimą iki šių metų vasaros atostogų galo lantysis Rytų Prūsuose lietuvių kalbos studijų reikalais“ (6). Ar fakulteto dekanas patenkino tokius studentų pageidavimus, neaišku.

Išitrukė į kraštotyros darbo ir tautosakos rinkimo sąjūdį, studentai susidurdavo ir su įvairiomis problemomis. Pirmausia jie suprato, kad sėkmingai dirbtį galima tik parengus tinkamus metodinius nurodymus ir rekomendacijos. Todėl Petras Bütėnas, Lietuvių studentų kraštotyros draugijai įpareigojus, sutiko sudaryti „Lietuvių tautotyros žinių ir senienų rinkimo programą“, kurioje save vadino tautatiriu (etnografu), skubėjusiu „graibstinéti ir tvarkyti programai medžiągą“ (7). Jį konsultavo profesoriai Eduardas Volteris ir Kazimieras Būga. Taip pat padėjo ir bendramintis Stasys Dabušis, kuris taisé leidinio kalbą (8).

Kad galėtume atsakyti į klausimus, kaip P. Bütėnas renė šią programą, kas buvo Lietuvoje ir pas kaimynus padaryta iki jo, kokia tos programos reikšmė, turime prisiminti keletą faktų.

### P. Bütėno požiūris į tautosakos situaciją Latvijoje

Argumentų, kodėl P. Bütėnas sutiko sudaryti minėtą leidinį, galėtume surasti susipažinę su jo požiūriu į tautosakos rinkimo ir tyrimo situaciją Latvijos respublikoje, kur 1923 m. atskira knygele išėjo 60-ies puslapių profesoriaus P. Šmito parengta „Programma tautas tradiciju krājejiem“ („Tautos tradicijų rinkimo programa“) (9), perspausdinta iš „Izglītības Ministerijas Mēnešrakts“ („Švietimo ministerijos ménraštis“). Programą sudarė devyni skyriai:

- 1) Geografijos ir istorijos klausimai;
- 2) Trobesiai ir jų dalys bei vidaus reikmenys;
- 3) Drabužiai;
- 4) Valgiai ir gérimali;
- 5) Gyvenimo tvarka ir darbai;
- 6) Papročiai ir kiti tautiniai savitumai;
- 7) Senovės dievai ir prietarai;
- 8) Kalba ir tautos veikalai;
- 9) Teismo dalykai.

Kaip tik ši profesoriaus P. Šmito parengta programa ir buvo pagrindinis šaltinis, apie kurį P. Bütėnas teigė, kad tai „yra talkininkė labiau įvairiems mokslams: filologijai, istorijai, etnografijai, geografijai, archeologijai, geologijai, iš dalies ir antropologijai“ (10). P. Bütėnas ja naudojosi kritiskai, iš jos atsirinko tik tai, kas tiko Lietuvos sąlygomis. Jis rašė: „Iš šios latvių pasiruoštos programos apšciai klausimų visai išmesta kaipo nepritinkančių mūsų tautosakos sričiai. Kai kurie klausimai savaip perdirbti, t.y. mūsų kraštui pritaikinti. Taip pat yra daug klausimų visai nauju duota“ (11). Minėta P. Šmito programa, kuria naudojosi P. Bütėnas, rengdamas savąjį, šiandien saugoma Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekoje. Todėl, turėdami galimybę ją pavartyti, galime susipažinti, kaip atidžiai P. Bütėnas dirbo: latviškoje programeje yra nemažai pribraukymų, taisymų, paties P. Bütėno ranka išrašytų pastabų.

1924 m. Rygoje Latvių senovės tyrinėtojų draugija išleido Arturo Štalo 158 puslapių knygą „Sargasim savas tautas senatni“ ( „Sergėsime savo tautos senovę“). P. Bütėnas ją recenzavo 1925 m. „Lietuvos“ dienraštyje. Priminės, kad prieš metus buvo išleista vertinga profesoriaus P. Šmito programe ir latviai panašių programų ir daugiau turi, o jų laikraščiuose nuolat rašoma apie savo tautos senovę, P. Bütėnas konstatavo faktą: „lietuviai šiandien atskiros programos savo tautos dvasinės ir medžiaginės kultūros duomenims rankioti dar neturi“ (12). Taip pat jis pastebėjo, kad tik Dotnuvoje mokiniai kartu su mokytoju yra šapirografu pasidauginę nedidelę programėlę (13) ir ši tą iš tautosakos spausdina kai kurie leidiniai: „Karys“, „Švietimo darbas“, „Ateitis“, „Kosmos“, „Logos“, „Lietuva“. 1910 m. Lietuvių mokslo draugijos išleista programa, pasak P. Bütėno, buvo nedidelė ir nurodė vien tai, „kaip mūsų senovės dalykus rankioti ir kokius juos rankioti“ (14). Todėl minėtame

recenzinio pobūdžio straipsnyje P. Būtėnas teigė, kad Lietuvai reikalinga jau kitokia, platesnė programa, kurios mes dar neturime, kai latviai jau kelintą leidžia (15).

Recenzuota Arturo Štalo programa buvo skirta daugiau praktiniam darbui. P. Būtėnas atkreipė dėmesį, kad, be pratimės ir įvado, joje yra svarbus skyrius „Kaip žūva senovės paminklai”, kuris dar suskirstytas į mažesnius skyrelius, skatinančius domėtis senojo kulto paminklais, senovės laikų akmenimis, pilii griuvėsiais, senosios Rygos ir latvių trobesiais, archyvais. Vertingi ir patarimai latvių tyrinėtojams bei konkretūs pavyzdžiai, iš kurių matyti, kas, kur ir kurioje srityje jau nudirbta (16).

Apie skyrius „Paminklų apsauga Vakarų Europoje” ir „Paminklų apsauga Latvijoje” P. Būtėnas rašė, kad tai galėtų būti tarsi koks vadovėlis patiemis lietuviams pasimokyti, kaip reikia rūpintis praeities paveldo išsaugojimu. Juk latvių senovės tyrinėjimu tiesiogiai rūpinasi Filologų, Latvių senovės tyrinėjimo, Latvijos geografijos ir Muzikų draugijos, kurios savo tikslų siekia palaikydamos ryšius su vietiniiais muziejais, rengdamas parodas, skleisdamios informaciją spaudoje. Taip pat nemažą knygos dalį užima vertingi priedai, kuriuose pateiktos savotiškos programos, nurodančios, ką reikėtų rinkti. Trečiąjame priede kalbama apie taučios tradicijų ir pačios tautosakos rinkimą.

Akivaizdu, kad rašydamas šią recenziją P. Būtėnas siekė atkreipti Lietuvos atsakingų įstaigų, pirmiausia Švietimo ministerijos ir Kauno universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto, vadovybės dėmesį į tai, ką tyrinėdami savo praeitį jau padarę latviai ir ko greičiau reikėtų imtis patiemis.

Taigi, imdamasis rengti ir atiduoti spausdintinį „Lietvių tautotyros žinių ir senienų rinkimo programą”, P. Būtėnas gerai žinojo, ką jau yra nuveikę latviai, buvo susipažinę su realia padėtimi Lietuvoje. Sugebėjimas į esamą situaciją žvelgti problemiškai P. Būtėnai įpareigojo savo leidinį rengti atsakingai, stengtis kuo geriau pritaikyti Lietuvos poreikiams.

### Programos pavadinimas

Pats žodis „programa” yra kilęs iš graikų kalbos (17) ir turi keliais reikšmes. Pirmoji reiškia veikimo, darbo ar kitokį planą (18). Tad P. Būtėno sudaryta ir 1925 m. išleista „Lietvių tautotyros žinių ir senienų rinkimo programa” to meto kontekste ir turėjo būti suprantama kaip metodinio pobūdžio veiklos planas, teikęs rekomendacijų, patarimų, ką reikėtų daryti kiekvienam intelligentui, norinčiam dalyvauti maiškai išplitusiame krašto pažinimo sajūdyje ir pradėti rinkti ar užrašinėti dar išlikusius dvasinės kultūros turtus.

P. Būtėnas sukūrė ir pavadinimo žodį „tautotyra”, kuris sudarytas iš *tauta + tyrimas* ir „apėmė visa, kas priklauso etnologijai bei tautosakai, o kraštotoira ir toliau paliko neat skirta nuo savo tyrinėjimų apimties” (19). Idomiai kito programos žodžio kūrimą apraše pats P. Būtėnas, 1934 m. 205/6-ame „Naujosios Romuvos” numeryje prisimindamas, kaip rengę spaudai savo „Tautotyros žinių ir senienų rinkimo pro-

gramą” ir buvo sugalvojęs žodį *senienos*. Minėtame straipsnyje jis prisiminė, kaip nuojo pas profesorių K. Bügą, kad šis tą žodį „autoritetiskai aprobuotų” (20). Tuo metu posėdžiavo terminologijos komisija, ir sutiktais A. Vireliūnas ėmė sukti galvą, ieškodamas analogiškų žodžių lietuvių kalboje. Išgirdęs tas abejones, K. Büga sušuko, kad šis žodis esas geras: kaip yra *naujienna*, taip gali būti ir *seniena*. Mat, pasak P. Būtėno, tais atvejais, kai K. Büga „neišsiversdavo liaudiniai žodžiai, mėgdavo (...) „kaltinukų” kaltis” (21). Pats P. Būtėnas vėliau, gyvendamas JAV, 1978 m. 7-ame „Kario” numeryje patvirtino, kad „Tautotyros žinių ir senienų rinkimo programoje” vartojamus „terminus *tautotyra* ir *senienos*, atstovaujančius lietuvių dvasinei bei medžiaginei kultūroms, (...) yra aprobači bei leidę knygoje viešai vartoti mano profesoriai K. Büga ir J. Jablonskis” (22).

### Programos šaltiniai

P. Būtėno sudarytoje programoje nurodyti šaltiniai, prisipažįstant, kad „visi žemiau dedami klausimai tautosakai rinkti yra sugraibinėti iš įvairių vietų” (23). Pasak paties P. Būtėno, rengdamas šią programą jis naudojosi periodiniais leidiniais „Ateitis”, „Mūsų žinynas”, „Švietimo darbas”, „Mūsų senovė” ir kt., kur buvo šis tas spausdinama tautosakos ir kraštotoyros temomis. Tačiau patį pagrindą sudarė klausimai iš latvių, rusų ir Lietuvių mokslo draugijos programų.

Kad galėtume atsakyti į klausimą, kiek aptariamoje programoje pasinaudota kaimynų etnologijos mokslo patirtimi, pažvelkime, kokios programos buvo prieinamos kitiems XX a. pradžios lietuvių intelligentams ir pačiam P. Būtėnui.

XIX a. pabaigoje Rusijos aukštosiose mokyklose studijavę lietuvių intelligentai buvo susipažinę su ten leistomis programomis, skirtomis etnografijai ir tautosakai rinkti. Viena pirmųjų carinės Rusijos teritorijoje 600 egzempliorių tiražu išleistų programų buvo „Prašymas”, kurią 1867 m. parengė P. V. Šeinas – vienas žymiausių Rusijos ir Baltarusijos folkloro rinkėjų ir spausdintojų. Ji buvo pirmasis talkininkas eiliiams asmenims, neišėjusiems didelių mokslų, bet norėjusiems domėtis etnografijos rinkimu (24). Ši programa buvo leidžiama atskira knygele ir kartojama leidinyje „Gubernskije vedomosti” bei kitur, kol 1893 m. tiražas pasiekė 12000 egzempliorių. Tai liudija, kaip sparčiai Rusijoje plito krašto pažinimo sajūdis ir kaip intelligentai į jį įsitraukė.

Tai ne vienintelė programa, XX amžiaus pradžioje patekusia į Lietuvą. Pavartę Lietuvos Mokslų Akademijos bibliotekoje saugomas programas, matome, kad jų būta parengtų įvairiomis temomis. Pavyzdžiuui, viename Rusijoje išspausdintame nedidelės apimties leidinėlyje (25) kreipiamasi į lietuvių kalbos mokovus ir prašoma pranešti atsakymus į pateiktus tarpies, leksikos, fonetikos klausimus. Kartu pramenama, jog būtina užrašyti kuo tikslesnius duomenis, pažymint kirčio vietą žodyje, nurodant balsio ilgumą ir t.t.

Idomi yra liaudies dainoms bei muzikinei – etnografinei medžiagai rinkti skirta programa (26), kurioje bandyta iš-

ryškinti profesionaliosios ir liaudies dainos skirtumus, teigiant, kad „liaudies muzika yra savaiminės kūrybos rezultatas ir turi daug savitų, įdomių bruožų, skiriančių šią muziką nuo šiuolaičinių kompozitorų kūrinių“ (27), o daina instinktyviai gimsta tautos lūpose ir yra viena pagrindinių liaudies muzikos rūšių. Visi, norėsiantys rinkti muzikinę – etnografinę medžiagą, turėtų vadovautis pateiktais nurodymais: pirmiausia, būtina dainas užrašinėti kuo tiksliau ir žymeti natū ilgumą, tikslumą, taktą. Reikia ieškoti gerų liaudies dainininkų ir fiksuoti tik geriausius dainų variantus. Atkreiptas dėmesys, jog ypatingos vertės įgauna senovinės dainos, kurių dar galima išgirsti nuo kultūros centrų nutolusiouose nuošaliuose kaimuose. Svarbu, kad gyventojų dar nebūtų spėjusi paveikti miesto kultūra. Mūsų dienų akimis žiūrint, šioje programoje buvo iškelti nemaži reikalavimai, kurių deramai būtų galėjęs laikytis tik specialų pasiruošimą turintis tautos dvasinių turėtų rinkėjas.

Viena programą skirta geografijos ir etnografijos žinioms rinkti (28). Ji įdomi savitu požiūriu į taatosaką kaip į liaudies dvasinio gyvenimo paminklą. Todėl siūloma rinkti visa, kas atspindi tautos išmintį, išradingumą. Tai ypač būdinga gyvojoje kalboje funkcionuojantiems posakiams. Atrodo, kad aptartomis programomis P. Būtėnas nesinaudojo, kadangi apie jas niekur savo darbuose neužsimena.

Nuo minėtųjų gerokai skiriasi, nes yra sudėtingesnė, 1904 metais parengta ir išleista etnografijos daiktams rinkti skirta programa (29), kurios klausimai suskirstyti į aštuonis skyrius:



Petras Būtėnas - Panevėžio mokytojų seminarijos dėstytojas. Iš Petro Būtėno archyvo Panevėžyje.

- 1) Gyventojai, pastatai, gyvenamasis būstas;
- 2) Apranga ir papuošalai;
- 3) Technika buityje;
- 4) Maistas ir gėrimai;
- 5) Užsiėmimai ir amatai;
- 6) Šeimos buitis;
- 7) Tikėjimai ir burtai;
- 8) Liaudies medicina.

Pastaraja programa P. Būtėnas naudojosi, nors matė, kad ji per siaura. Todėl rašė, kad ji yra labiau pritaikyta medžiaginės tautos kultūros duomenims rankioti (30). Ši, kaip ir aukščiau minėtosios, yra vertinga ne vien istoriografiniu, bet ir faktiniu požiūriu, nes parodo, kokius duomenis buvo stengiamasi surinkti, į ką stengtasi atkrepti dėmesį, siekiant atspindėti tuometinį tautos dvasinį gyvenimą. Ryškėja tendencija, kad nemažą XIX a. pabaigos – XX a. pradžios kultūros tyrinėtojų dalį domino lietuvių kalba, tautosaka, tačiau buvo skiriama dėmesio ir etnografinei medžiagai, turint tikslą pasitarnauti savo tautos kultūrai (31).



Petras Būtėnas (sėdi viduryje) su Panevėžio mokytojų seminarijos Tautotyros ir senienų rinkimo draugijos nariais. Antros eilės viduryje Jonas Balys. Iš Petro Būtėno archyvo Panevėžyje.

### Pirmaoji lietuviška programa

Minėtosios programos galėtų būti laikomos 1910 m. Lietuvių mokslo draugijos narių K. Griniaus, E. Volterio, J. Basanavičiaus, J. Tumo ir J. Janulaičio parengtos „Trumpos folkloro dalykams rinkti programos“ (32) pirmatékemis. Jos įžangoje rašoma: „Daugelis senovės palikimų nyksta. Reikia pasiskubinti gelbēti tokie dalykai nuo amži-

nos pragaišties, reikia ant popieros perkelti, kad galėtume kitoms kartoms perduoti” (33). Kartu primenama, jog visų žmonių surinktos senovės liekanos padės pažinti mūsų praeitį, susekti, kas mes tokie esame ir kuo kitaip amžiais buvome (34). P. Būtėnas šią programą manė esant nepakančiamos apimties, nes ji buvo tik orientacinė gairė, nurodanti, ką ir kaip reikėtų rinkti (35). Toks jo požiūris visiškai suprantamas: 1910 m. išleista programa atitiko XX a. pirmojo dešimtmecio situaciją, o trečiame dešimtmetyje lietuvių etnologija buvo pažengusi į priekį, todėl reikėjo detalius nėštumus.

Tačiau, skirtingai nei P. Būtėnas, 1910 m. programos sudarytojai buvo pagalvoję dar ir apie folklorą pateikusiu žmonių moralinę ir materialinę paskatinimą. Todėl jie pažadėjo, kad asmenys, pateikę vertingos medžiagos, visuotiniam draugijos narių susirinkime galės būti priimti į narius bendradarbius; turės narių teisę, t.y. gaus Lietuvių mokslo draugijos leidinius, turės balsą susirinkimuose, bet nario mokesčio galės nemokėti. Tačiau XX a. trečiajame dešimtmetyje jau buvo pasikeitęs požiūris į tautosakos ar kitos etnologinės medžiagos rinkimą: visi tautiškai ir patriotiškai susipratę inteligenčiai vadovavosi nuostata, kad dalyvauti šiame darbe yra kiekvieno pilietinė pareiga.

Ir 1925 m. P. Būtėno sudarytai, ir 1910 m. išleistai programai bendra tai, kad abiejose gana aiškiai nurodyta, kaip reikėtų užrašinėti renkamą medžiagą. Pirmiausia būtina turėti darbo planą. Remiantis kitų tautų praktika, geriausia kiekvieną faktą fiksuoti ant atskiro popieriaus lapelio, pateikiant tikslią užrašyto vieneto metriką: kas, kada, kur, iš ko girdėjo. Užrašyti reikia ta pačia tarme, kuria šnekėjo kalbinti žmonės.

Toliau Lietuvių mokslo draugijos narių parengtoje programe duodama patarimą, kaip reikėtų bendrauti su žmonėmis, ką daryti, kad jie atsivertų. „Nereikia žmonių egzaminuoti, bet, kalbant apie paprastus daiktus, lyg netyciomis kartas nuo karto paklausti: kaip seneliai pasakodavę, kaip seniai yra buvę, kaip kitākart atsitikę, kas kaip pasaikoješ” (36). Būtina metrika ir materialinės kultūros liudininkams – senoviniams daiktams, pridedant dar ir tikslius brėžinius, aprašymus ar nuotraukas.

Skirtingai nuo aukščiau minėtų, tai daugiau dvasiniams liaudies turtams rinkti skirta programa, kurioje yra pateikti šunumeruoti 294 klausimai, neproporcinali suskirstyti į keturis skyrius:

- 1) Prietaringieji tikėjimai ir darbai;
- 2) Senovės papročiai;
- 3) Senovės pasakojimai;
- 4) Patarlės.

Kai kurie skyriai ir netgi poskyriai turi trumpus įvadus, dar kartą paaiškinančius medžiagos rinkimo prasmę ir reikšmę mokslui. Didesnioji programos klausimų dalis suformuluota orientuojantis į gyvenamojo meto aktualijas („kaip dabar žmonės sako?”, „ką daro?”). Kartu programos auto-

rių buvo teisingai pastebėta, kad folkloriniai pasakymai sudaro vieną svarbiausią kasdienės kalbos klodą (37).

Taigi XX a. pradžios Lietuvoje, atgijus kultūriniam gyvenimui, kuriantis įvairiomis organizacijomis, draugijomis, inteligenčiam atsigréžus į savo tautą, ir ši 1910 m. išleista programa „padėjo lietuviui apibréžti save, formavo socialines ir etines vertybes” (38). Jos rengėjų lūkesčiai pasiteisino, nes Lietuvių mokslo draugija, išleidusi ir išplatinusi šią programą, sudarė gan tankų tautosakos rinkėjų tinklą. Paaiškėjo, kad tokia organizacinė priemonė veiksminga, nes į draugijos archyvą pradėjo plaukti tautosakos užrašymai iš visos Lietuvos. Per draugijos narius ir talkininkus sukaupti etnografiniai aprašymai, „Lietuvių tautoje” paskelbtai tyrinėjimai papildė negausią XX amžiaus pradžios etnografinę lietuvių literatūrą (39). Lietuvių mokslo draugijos narių parengta „Trumpa folkloro dalykams rinkti programa” taip svarbiu šaltiniu ir P. Būtėno darbui.

#### „Lietuvių tautotyros žinių ir senienų rinkimo programos” sandara

Petro Būtėno sudarytos programos pradžioje pateikta „Kraštotyros draugijos pratartis” ir nusakytas tikslas: „Konakte su Universitetu rinkti ir, žinoma, tvarkyt bei tyrinėti etnografijos (tautotyros) duomenys” (40). Kartu patikslinta, kad tie duomenys yra lietuvių tautos dvasinės ir medžiaginių kultūros apraiškos. Minėtoje pratartyje paskelbtas atsišaukimas „Visoms kultūros organizacijoms, visiems Lietuvos mokytojams ir moksleiviams ir visiems mūsų krašto tyrinėtojams”, kuris, kaip teigia P. Būtėnas, buvo paskelbtas laikraščiuose bei žurnaluose. Po atsišaukimo išreikšta viltis, jog vietiniai etnografai rinkėjai, remdamiesi šia P. Būtėno sudaryta programa, kibis į darbą, kad susipažintų su savo krašto kultūra. Be to, ši programa priminė, ką reikia rinkti tučtuojau, né akimirksnio nelaukiant (41).

Toliau paties Petro Būtėno aiškinamajame žodyje pateikiama patarimų, kaip reikėtų elgtis einant rinkti medžiagos, kaip tiksliai, atsakingai ir rūpestingai užrašinėti tai, ką pasiseks iš žmonių išgirsti. Jis įspėjo ir apie galimas nesėkmes. Svarbiausia – saugotis falsifikatorių, melagių, patiemis stengtis užrašinėti teisingai, ieškoti geriausio kontakto su žmonėmis. Už kiekvieną klaidingai užrašytą žodį rinkėjas atsako savo sąžine, nes „ilgainiui mokslas, ištyrės ir ištardės kitkart padarytas tyčiomis rinkėjo kliaudas, be jokios atodairos jam pačiam grąžins” (42). Kadangi ne visiems rinkėjams vienodai sekasi užmegzti kontaktą su žmonėmis, įspėta, kad tautosakos medžiagos rinkimas néra lengvas darbas. Be to, kiekvienu atveju reikia turėti ir kūrybiškumo, nes šios programos klausimai neaprėpia to sudėtingo turinio, kuris yra glaudžiai susijęs su dvasinės ir medžiaginių tautos kultūros savoka (43).

Ši Petro Būtėno sudaryta programa turėjo būti visiems inteligenčiam, renkantiems tautosaką ir choreografinę medžiagą, prieinama metodinė priemonė. Kartu tai buvo ir

kitų tautų panašaus pobūdžio leidinių patirties apibendrinimas, ir didelis lietuvių etnologijos raidos žingsnis pirmyn. Pirmausia ji yra gerokai didesnės apimties už minėtą latvišką profesoriaus P. Šmito parengtą programą, kurioje pateikti sunumeruoti 1434 klausimai. Lietuviškoje programoje yra per pustrečio tūkstančio klausimų iš įvairių mūsų tautos materialinio ir dvasinio gyvenimo sričių. Klausimai su gruopuoti į šešiolika didelių skyrių, kurių apimtis nevienoda. Pavyzdžiu, antrajame skyriuje „Sodyba, trobesiai, jų dalys ir vidaus reikmenys“ yra 110 klausimų, o šeštajame skyriuje „Šeimos židinys (pelenas) ir apeigos bei kitokie ypatumai“ – jau 404 klausimai. Didžiausias septintasis skyrius „Senovės dievai ir prietarai“, kuriame nuosekliai pateikti 724 klausimai. Jais siekiama atkreipti tautotyros medžiagos rinkėjų dėmesį į mažiau tyrinėtą liaudies dvasinio gyvenimo sritį. 725–1256 klausimai skirti atskirų mėnesių svarbesnėms šventėms, tradicijoms, prietarams. Iš P. Būtėno nuorodų pastabose matyti, kad vienuoliktasis skyrius „Upynų aprašymas“ yra parengtas pasinaudojus programėle, kurią sudarė Dotnuvos žemės ūkio technikumo dėstytojas Ignas Končius (44). Trumpiausias dyliktais skyrius, pavadinamas „Antrašai ant kapų paminklų“. Jame tik dylikta klausimų. Šešioliktojo skyriaus „Kalbos tyrimo reikalai“ pastaboje nurodyta, jog „šio skyriaus pirmi trys klausimų lapai kopijuoti iš humanitarinių mokslų fakulteto kalbotyrų skyriaus paruoštuju tokią pat klausimų lapų“ (45).

Petro Būtėno sudarytoje „Lietuvių tautotyros žinių ir senienų rinkimo programoje“ daugiausia dėmesio skiriamliaudies buities, tikėjimų, prietarų rinkimui. Aišku, kad sudarytojas norėjo kuo plačiau aprėpti visas tyrinėtinias liaudies kultūros sritis. Žinodami, kad XX a. trečiajame dešimtmetyje tautosakai buvo skiriama daugiau dėmesio nei anksciai, galėtume kelti klausimą, kiek vietos jai tenka šioje P. Būtėno sudarytoje programoje, ir iš dalies sustiki su Stasio Skrodenio pastebėjimu, kad vis dėlto joje „tautosakos rinkimo klausimai išsisisklaidė po įvairius skyrius, ir tautosakininkui gana nepatogu naudotis“ (46). Tačiau ši programa nebuvo atitrūkusi nuo realaus gyvenimo, nes joje raginama užrašinėti ir socialiniu požiūriu aktualius pasakojimus: apie visuomenės veikėjus, įvairių landomų asmenis ir t.t. (47).

Programos klausimai formuluojami labai įvairiai. Kai kurie klausimai trumpi, pavyzdžiu: „Kada sėjų pradeda?“, „Ar seniau ką žmonės kaldavo iš akmens?“ (48), o kai kurie ilgi, mintis išplėsta, su autoriaus komentariais. Matyt taip daryta todėl, kad norėta tiksliau ir aiškiau orientuoti būsimajį tautotyros medžiagos rinkėją. Atskirose programos vietose išryškėja paties autoriaus požiūris į tautos dvasinius lobius, į kaimo kultūrą, į senus žmones. Tryliktais skyrius „Medžiaginės kultūros duomenų rinkimas“ pateiktas be klausimų, o keturioliktajame skyriuje „Kalbos tyrimo reikalai“ pateiktai keturi klausimų lapai. Ties ketvirtuoju lapu skaitome: „sis klausimų lapas mano paties su-



„Lietuvių tautotyros žinių ir senienų rinkimo programos“ viršelis.

dorotas. Nors patys klausiamieji žodžiai ir ne griežtai rūšimi sutvarkyti, bet jų atsakymai, tikiuos, duos apšios medžiagos tarmių mokslui ir tarmių sienoms nustatyti ir taip pat įvairiems kitokiems kalbos faktams švesti“ (49). Iš šio skyriaus matyti P. Būtėnas kalbininkas, vienas pirmųjų viešai pasisakęs už tai, kad reikia rinkti žodžius lietuvių kalbos žodynui.

Ši P. Būtėno sudarytoji programa – viena iš didesnės apimties programų, anuo metu sudarytų ne tik Lietuvoje, bet ir pas kaimynus. 1931 m. Šveicarijoje išleista tautotyros programa „Questionnaire relatif du folklore Suisse“ (50) buvo sudaryta iš 1585 klausimų, kurie suskirstyti į 20 didelių skyrių. Jų pavadinimai yra panašūs į P. Būtėno sudarytosios, tačiau lietuviškosios programos pavadinimai logiškesni, išdėstyti nuosekliau, pradedant nuo bendresnės – istorijos – temos, baigiant sportu. P. Būtėno sudarytoje programoje yra temų, kurių néra šveicariškoje, pavyzdžiu: šeimos židinys (pelenas) ir apeigos bei kitokie tautiniai ypatumai, senovės dievai, kalba ir žmonių kūryba, papročių teisė, upynų aprašymas, antrašai ant kapų paminklų ir pan. Tai liudija, kad „Tautotyros žinių ir senienų

— 25 —

99. Kādi pēķi jūk? Kādi pēķi vispār ir skonēs? Kur pēķi uztraukas (neglabājumi)?  
 100. Kā pēķi var dabot (piem., pirkst, īspūni, īlām, t.c.)?  
 101. Kas viss īlēgumā, pēķi māja nevedet un mītīgais? Iepati īlēgvaro, ar ko pēķi barojas?  
 102. Kas pēķi dacha un uzturums? Kad mi kā vien to iepildi?  
 103. Kā slēpoju pēķi satur (nīzliek cieli)? Ka viņu var pāvessmēs uzturēt?  
 104. Vai nīzliki var arī eltam atdot un kā tas izdarīt?  
 105. Kas ievērojams nozīcē, pēķe iepāsmelotam mīlestot un to apdzīvojot?  
 106. Kādēļ līkāl it īpasi pēķi var redzēt un kādi līdzekļi pie tam izdzīvojumi?  
 107. Kādēļ mīklati un sakalmos vārdos pēķis minētie un kādas teikas par to stāsti?  
 108. Kā izlikas pēķi no rāzījieniem un rāzīgumi?  
 109. Kas ir rāzīgas, laumas, sulīganas, viengles (iskauķi)? Var visi tie nosaukumi apzīmē vienu pašu būti?  
 110. Kur vigas uz�ras un kas viņu darbs? Vai viņu darbība cilvēkiem ir dzīve, vai tikai kārtīga?  
 111. Vai kādi stāstā raganu velēšanos dzirdējuši? Kad to var dzirdēt? Ko rāzīgas vele?  
 112. Kas jādara, lai rāzīnu izraudzītu (pazītu)?  
 113. Vai cilvēkam ir iespējams par rāzīnu (spīgānu, laumu) pārversties un kā tas izdarīt?  
 114. Vai rāzīnam ir iespēja par ko citu pārvērsties un par ko īpasi?  
 115. Kas rāzīnam palīdzīgs viņu darbība?  
 116. Kā rāzīnas var piešķirt un kā vijas mēģina atsvabināties?  
 117. Kādus burviekus rāzīnas atstāj svešā sētā (rāzīgas, laumas vēmekļi\*) un kas ar tēm jādara?  
 118. Kā vijas var no savas mājas aizmīti un atsargāti?  
 119. Vai rāzīnam var spēku aizņemt? Ar kādiem līdzekļiem, ari rāzīmu spekojoties, var to uzvārtēt?  
 120. Vai rāzīnas savā starpā arī kādu reiz neapkarojas un ar kādiem līdzekļiem vijas cēnās viena otrs uzvārtē?  
 121. Kas ir vilkāci (vilkatas, vilkaķi)?  
 122. Kā vilkāci esklipsas no istiem vilkiem?  
 123. Kā cilvēks var par vilkāci pārvērsties? Kādus līdzekļus izlietojot viņa atkal var par cilvēkuapti? Kādi tur kavējī?  
 124. Kas bija vilkāci darbs un kurā laikā vijas, it īpasi darbojās?  
 125. Kāpēc īpasti kāznieki pārvērstā par vilkāci?  
 126. Ko stāsta par vilku un vilkātu kungiem un virsniekiem?  
 127. Kas vilkēm un vilkātām katrā laikā (mēnesī) jāē?  
 128. Kas ar sūcīem jādara, lai un vilkus un vilkātām dušēgi plēstu?  
 129. Kādās parunās un sakalmos vārdos vilkātas piemīti? Kādus teikas viāpār par viņiem stāsta?  
 130. Kas gāla par vilku ēdienu un kādi lopī ir vilkiem „novēlēs”?  
 131. Kas, kad un uz eik ilgu laiku uzliek vilkātām īemējumus?  
 132. Vai tie mežā gariem? Kā katra no viņiem zinama apgabala sauc (meža virs, vadātāji, meža māte u. t. t.)?

*Dokumentā at  
gāzīsām  
gāzīsām*

Atsevišķs novilkums no Izglītības Ministrijas  
Mēnešraksta 1923. g. 2. burtnicā iespiestā raksta.

## Programma tautas tradiciju krājejiem



No jauna pārstrādājis prof. P. Šmidt, pēc agrākās Pēterburgas latviešu studentu sastādītās programmas.

527-410/ps1

365.-15X

P. Šmito programmos, turīmos Lietuvijā literatūros ir tautosakos instituto bibliotekoje, egzempliorius, kuriuo naudojosi P. Būtēnas, rengdamas savajā programā. Matyi pastabos ir taisymai.

rinkimo programa” buvo sudaryta atsižvelgiant į tai, kas būdinga Lietuvos kultūriniam savitumui.

### Kritiškas Jono Balio požiūris ir tikrosios programos platinimo problemos

Kitokios nuomonės buvo Jonas Balys, P. Būtēno pastebetas ir į tautotyros darbą ītrauktas Panevėžio mokytoju seminarijos mokinys. Vėliau J. Balui nepatiko, kad ši programma buvo parengta pagal kitų tautų programų pavyzdį. Todēl jis vos ne kiekvienam straipsnyje tautotyros klausimais dėl to vis priekaištavo savo mokytojui. Pavyzdžiu, straipsnyje, išspausdintame 1935 m. ašuntajame žurnalo „Akademikas” numeryje, J. Balys rašė, kad „jau prieš 10 metų buvo išleista P. Būtēno „Lietuvių tautotyros žinių ir senienų rinkimo programa” (51). Ten pat skaitome griežtą pastebėjimą, kad „sudarant panašias programas negalima jas aklai nusikopijuoti iš kitų tautų, šeicarų ar latvių, bet kiekviena tauta turi susidaryti pagal savo krašto etnografinį charakterį, pagal lokalinius reikalavimus” (52). 1940 metais išleistame „Tautosakos rinkėjo vadove” J. Balys vėl prie-

kaištavo, kad „ankstyvesnėse programose ir anketose, sudarytose remiantis svetimais pavyzdžiais, dažnai daug vienos užimdavo lietuviams nepritaikomi arba teoriškai išgalvoti dalykai” (48). Pasak J. Balio, Petro Būtēno 1925 metais sudaryta programa esanti nemoksliška ir nepritaikyta Lietuvos kultūros tradicijoms (53).

Dėl J. Balio kaltinimų, kad ši P. Būtēno programa nebuvo pritaikyta Lietuvos sąlygomis, kad ji yra latviškos prof. P. Šmito sudarytos programos kopija, tai pirmiausia reikėtų pažvelgti į paties P. Būtēno paliktą rankraštį, rašytą jau ne Lietuvoje, o pasitraukus į Vakarus. Jame P. Būtēnas sako, kad į jo sudarytą programą, „be daugelio paties duotujų klausimų, įėjo ir beveik viskas, kas lietuvių tautosakos programomis ar atskiru apklausinėjimų spausdintaisiais lapais buvo pačių lietuvių išsispausdinta caro ar nepriklausomosios Lietuvos laikais ligi 1925 metų” (54). Ten pat jis atkreipia dėmesį, kad, rengdamas savo „Tautotyros žinių ir senienų rinkimo programą”, naudojosi ir kelių kitų tautų etnografinių programų, kurių klausimai tuo metu atrodę galī būti naudingi, medžiaga. Kokių – neparašė, skliausteliuose nu-

rodydamas priežastį, kad jų pavadinimų be knygų negalintis atsiminti. Kartu pridūrė, kad ši programa „tuokart, rodos, „Lietuvoje” buvo platomai ir pozityviškai recenzuota kito didelio tautosakos tyrinėtojo Balio Sruogos” (55).

Be to, J. Balys, nežinodamas tikrosios padėties, perdaug kategoriškai teigė, kad „šia knyga (...) rinkėjai praktikoje labai maža tegalejo pasinaudoti” (56), nes ji buvo sunkiai prieinama ir per aukštus kainos. Atsakydamas į tai, minėtame rankraštyje P. Būtėnas rašė: „Ta programa atsiėjo 5 Lt. O jos kaina parėjo nuo leidėjų, kaip ir jos platinimas. „Vilties” draugija likvidavosi. Honoraro gavimo klausimas pakibo ore. Programos greit negalėjau prieiti: kažkur palėpiuose ji ilsejosi. Mačiau, kad leidinys savo tikslu nepasieks, bet buvau bejėgis. Kai paskiau šiaip taip pasisekė man tą programą atgauti honoraro pavidalu, ją dykai visais keliais skleidžiau šiauliaičiuose, linkiuviuose, kitur, kur buvo moksleivių, ir taip pat plačiai Panevėžio Mokytojų seminarijos bei abiejų gimnazijų moksleiviuose, pats gyvu žodžiu tautosakininkų susirinkimuose ragindamas jaja pasinaudoti ir nurodinėdamas, kaip jaja naudotis tautosaką ir šiaip jau etnografinius dalykus aprašinėjant ir renkant” (57). Apie tai, kad Petras Būtėnas iš tiesų šią knygą veltui dalydavo visiems, kas tik parodydavo nors kokį susidomejimą tautotyra, dar ir šiandien pasakoja ne vienas buvęs jo mokinys. Jam pačiam ši programa buvo taip pat svarbi, nes ja remdamasis vienas ir su mokiniais rinkdavo tautosaką (58), skaičiavovo paskaitas.

Sunku patikėti, kad ši P. Būtėno programa galėjo būti sunkiai prieinama dar ir dėl to, kad, vartydami ne vieną ketvirtijo dešimtmecio pabaigos „Panevėžio balso” numerį, matome į akis krentantį įrémintą skelbimą. Jo turinys primena, kad „Vasaros atostogomis tautosakai ir muziejaus eksponatams rinkti tinka P. Būtėno „Lietuvii tautotyros žinių ir senienų rinkimo programa” (59). Be to, dar ir šiandien buvę P. Būtėno mokiniai atsimena, kad ši programa buvo nebrangiai pardavinėjama J. Masilio knygynė.

Tad gan kritišką J. Balio požiūrį savo buvusio mokytojo darbų atžvilgiu šiandien sunku ir paaiškinti, nors reikia paštebėti, kad minėtoji Petro Būtėno parengta programa dėl bankrutavusios „Vilties” draugijos Šiauliouose nebuvvo išplatai visoje Lietuvoje. Atskiruose regionuose tautosakos rinkimo entuziastai pasigesdavo paramos bei metodinės pagalbos. Tai patvirtina ir J. Miškinis nedidelės apimties straipsnyje „Tautosakos rinkimo reikalai”, išspausdintame 1928 metų „Švietimo darbe”, teigdamas, kad vieni rinkėjai tautosaką užrašinėja rašto kalba, kiti – vietos žmonių tarime. Todėl „yra gyvo reikalo paruošti pagrindines taisykles tautosakai rinkti” (60). Matyt straipsnio autorius nežinojo, kad yra išleista minėtoji Petro Būtėno „Tautotyros žinių ir senienų rinkimo programa”.

P. Bugailiškis savo prisiminimoose (61) rašė, kad Šiauliouose įsikūrusios „Vilties” draugijos tikslas buvo krikščioniškosios moksleivijos šelpimas, tačiau kartu ji turėjo ir lei-

dyklą, kuri leido katalikiškos krypties knygeles. Sekdama tuose pačiuose Šiauliouose veikusia „Kultūros” bendrove, draugija ēmė spausdinti ir vadovėlius bei keletą rimtesnių knygų. V. Biržiška teigė, kad „Vilties” draugija išleido penkiolika knygų, „kurių tarpe žymétina” ir ši Petro Būtėno programa (62).

Kadangi 1925 metais P. Būtėnas atvyko dirbti lietuvių kalbos mokytoju į Panevėžio mokytojų seminariją, iš tikrųjų minėtą programą platino pats. Tačiau ne viskas vyko sklandžiai. Skaitydami jo prisiminimų nuotrupas, išspausdintas 1978 metų „Kario” žurnale (63), išitikiname, kad knygą išleidusi „Vilties” draugija greitai žlugo ir už tą leidinį P. Būtėnui nebuvvo atlyginta „né cento”. Autoriui tiktai „pasiekė tos knygos egzempliorių dalį – didelį vežimą atgauti ir susikrauti Šiauliouose pas savo mokslo draugus gydytoją Dr. Domą Jasaitį ir agronomę Sofiją Lukauskaitę-Jasaitienę, jų sandėlyje” (64). Todėl vėliau per keliolika metų Petras Būtėnas vis atvažiuodavo iš Panevėžio ir pasiimdavo knygų tiek, kiek panešdavo, o grįžęs veltui dalydavo mokiniams, studentams ir šiaip inteligentams, kad tik jie rinktų „tautosaką ir seninas žmonėse” (65).

### Kas naudojosi P. Būtėno sudaryta programa

Akivaizdu, kad P. Būtėno „Tautotyros žinių ir senienų rinkimo programa” turėjo įtakos ir kitiems XX a. trečiojo – ketvirtijo dešimtmecio mokytojams bei tyrinėtojams. Ypač, kaip sektiną metodinę priemonę, ją vertino Šiaulių kraštotoyros draugija. Vartydami jos protokolų knygą, pradėtą 1927 m. gegužės 15 d., kuriant draugiją, randame įrašą: „planingam darbui nustatyti – įsigytu Būtėno „Lietuvii tautotyros programą” ir išdalinti ją rinkėjams; programoms įsigytu skirti virš šimto litų” (66). 1930 m. P. Bugailiškis redagavo ir išleido informacinię knygą „Šiaulių metraštis”, kurios straipsnyje „Kraštotoyros reikalai” rašoma: „Smulkesnių žinių apie kraštotoyros darbą galima rasti P. Būtėno knygoje „Lietuvii tautotyros žinių ir senienų rinkimo programa” (67).

Jonas Norkus, savo straipsnyje „Tautosakos dėstymas mokyklose” kalbėdamas apie tai, kad kiekviena mokykla turėtų labai atsakingai žiūrėti į tautosakos rinkimą ir tinkamą jos sutvarkymą, rašė: „Kas ir kaip reikia surašinėti, galima rasti gerai išdėstyta P. Būtėno knygoje „Lietuvii tautotyros žinių ir senienų rinkimo programa” (68).

Žinoma, kad ja norėjo pasinaudoti vienas didžiausių P. Būtėno tautotyros darbų įkvėpėjų latvių profesorių Eduardas Volteris. Tai matyt iš P. Būtėno 1928 m. gruodžio 23 d. rašyto laiško, kuriame teigama: „Tautotyros ir senienų rinkimo programos” savo neturiu Ponui Profesoriui nusiųsti, nes „Vilties” d-jai (ji išleido) subankrutavus (...) ir man neatsilyginus pasilikau ir be negautos knygos” (69). Šis laiškas yra vertingas dar ir todėl, kad liudija, ką minėtais 1928 metais veikė pats P. Būtėnas ir E. Volteris, kuris, matyt, buvo kreipęsis dėl tolesnio bendra-

darbiavimo. Aišku, kad P. Būtėnas gavo iš E. Volterio profesoriaus Kazio Pakšto parengtą „Lietuvių valgių ir jų izofagų” programą – anketą kartu su laišku, kuriame prašoma pasakyti savo nuomonę (70). P. Būtėnas manė, kad ši K. Pakšto parengtoji programa yra siauroka, o „specialiai platesnės, kad viskas būtų vienoj vietoj sutraukta”, jis neturėjs. Pasakės savo nuomonę, kad kiekviena programa vi-sada yra naudinga, P. Būtėnas siūlė pasinaudoti jo parengta „Lietuvių tautotyros žinių ir senienų rinkimo programa”, konkretiai – 198 puslapyje esančiu skyreliu „Žmonių valgiai”, ir tuo, „kas valgių reikalui išmėtyta po visa knygą ties kiekviena švente ar šiaip jau žmonių gyvenimo reiškiniu” (71). Viską sutraukus, pasak P. Būtėno, išeitų plati programa. Tada, gavus daug iš visos Lietuvos atsakymų į atsiųstąją K. Pakšto programą – anketą, būtų galima spręsti ir apie kokius nors bendrus valgių paplitimo dėsnius.

Taigi trečiąjame–ketvirtajame praėjusio amžiaus dešimtmetyje P. Būtėno parengta tautotyros programa buvo parankinis tautotyros medžiagos rinkimo vadovas, kuriuo galėjo naudotis į kraštotoyros sajūdį įsitraukusių draugijos bei įvairių interesų turintys mokslininkai, inteligenčiai, moksleiviai.

#### P. Būtėno parengtos programos reikšmė

Bandant atsakyti į klausimą, kokia Petro Būtėno sudarytos tautotyros programos reikšmė lietuvių etnologijos istorijoje, pirmiausia atkreiptinas dėmesys, kad nepriklausomoje Lietuvoje tai buvo pirmasis kraštotoyrininkams skirtas vadovas, parengtas pagal analogišką latvių profesoriaus P. Šmito programą. S. Skrodenis pastebėjo, kad „sudarymo ir klausimų apimties požiūriu ji laikytina viena geriausią ligi tol skelbtų programų” (72). Be to, tai pirmasis tokios plačios apimties darbas, paskatinęs kraštotoyros draugijų, ratelių kūrimą įvairose Lietuvos vietovėse, nes buvo apgalvotai paruošta metodinė priemonė, atsakiusi į daugelį kraštotoyrininkui iškilusią klausimą. Todėl ši „Lietuvių tautotyros ir senienų rinkimo programa” atliko svarbų vaidmenį, renkant lietuvių dvasinės kultūros turtus (73). Mat studentų iniciatyvą perėmė mokytojai ir moksleiviai, ir kraštotoyros sajūdis Lietuvoje įgavo platų užmojį. Tai buvo savoriškas kelrodis inteligenčiams stengiantis geriau pažinti tautos dvasinę ir medžiaginię kultūrą.

Ši programa atspindi ir paties Petro Būtėno požiūrių į tautos dvasinių ir materialinių vertybų rinkimo svarbą, rodo didžiulę jo erudiciją, puikų kaimo gyvenimo pažinimą. Praktiniame mokytojo darbe ji „buvo pagrindas (...) tautosakų rinkti ir (...) gilintis toliau į mokyklinės ribos kalbos ir literatūros dalykus” (74). Pasak P. Būtėno mokinį, lietuviškas sodžius jam buvo amžino dvasingumo lopšys. Ne viena jo publikacija, išspausdinta įvairiuose periodiniuose leidiniuose vėliau, impulsą bus gavusi rengiant šią programą.

#### Išvados

P. Būtėnas „Lietuvių tautotyros žinių ir senienų rinkimo programą” parengė, matydamas probleminę situaciją: pas kaimynus, ypač Latvijoje, renkant ir tyrinėjant tautosaką bei kitą tautos dvasinį paveldą buvo pažengta gerokai toliau nei Lietuvoje: leista atskirų tautosakos žanru rinkiniai, jų tyrinėjimai, aktyviau dirbo kraštotoyros kryptį pasirinkusios draugijos, ējo periodiniai leidiniai.

Šios programos sudarymas prisišėjo prie lietuvių etnologijos posūkio mokslinių tyrinėjimų link. Ji yra XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje iš kaimynų Lietuvą pasiekdavusi įvairių nedidelės apimties programų apibendrinimas ir pritaikymas vietos sąlygoms.

Kartu galime matyti, kaip Latvijoje dirbusių mokslininkų, šiuo atveju profesoriaus P. Šmito pavyzdys ir konkretūs darbai turėjo įtakos P. Būtėnui, sudariusiam „Lietuvių tautotyros žinių ir senienų rinkimo programą”.

Programa buvo metodinio pobūdžio leidinys, orientavęs tuometinius tautotyryinkus, kaip reikėtų rinkti etnografinę vertę turinčią medžiagą ar užrašinėti tautosaką, ir padėjęs plisti kraštotoyros sajūdžiui visoje Lietuvoje.

#### NUORODOS:

1. Lietuvių tautotyros žinių ir senienų rinkimo programa / Sudarė Petras Būtėnas/. – Šiauliai, 1925. Toliau – LTŽSRP.
2. Petras Būtėnas – iš Panevėžio krašto kilęs lietuvių kalbininkas, tautosakininkas, pedagogas, kraštotoyros organizatorius, vertėjas, redaktorius, visuomenės veikėjas. Gimė 1896 06 27 Dovyduose (Joniškėlio vlsč., Biržų apskr.), mirė 1980 10 04 Bostone; buvo palaidotas Toronte, 1996 m. perlaidotas Panevėžio Kristaus Karaliaus kapinėse.
3. LTŽSRP. – P. 3.
4. LTŽSRP. – P. 4.
5. LNB RS KB 22–190.
6. Ten pat.
7. LTŽSRP. – P. 11.
8. Ten pat.
9. Šmits P. Programma tautas tradiciju krājejiem. – Riga, 1923.
10. P. Butėnas\*. Art. Štals. Sargāsim savas tautas senatni // Lietuva. – 1925, nr. 112.
11. LTŽSRP. – P.10.
12. P. Butėnas. Art. Štals. Sargāsim savas tautas senatni // Lietuva. – 1925, nr. 112.
13. I. Končius dar 1922 m. vasario mėn. Dotnuvos žemės ūkio technikume įkūrė moksleivių kuopelę „Gimtajam kraštui tirti”, kurios darbui buvo šapiografu pasidauginęs specialią programą. (Tamašauskas R. Kultūros puoselėtojas. I. Končiui – 110 // Kėdainių garbas. – 1997 01 11) 1923 m. „Švietimo darbo” 6–7 numeriye buvo išspausdinta 5 puslapių „Programma etnografijos medžiagai rinkti”. Ko gero, tai ir yra P. Būtėno minima programa.
14. Butėnas. Art. Štals. Sargāsim savas tautas senatni // Lietuva. – 1925, nr. 112.
15. Ten pat.
16. Ten pat.
17. Tarptautinių žodžių žodynėlis. – Vilnius, 1985. – P. 401.
18. Dabartinės lietuvių kalbos žodynėlis. – Vilnius, 2000. – P. 624.
19. Mažiulis V. Kraštotoyros muziejai Lietuvoje ir svetur // Lituanistikos instituto suvažiavimo darbai, 1973. – P. 478.
20. Būtėnas P. Kazimieras Büga // Naujoji Romuva. – 1934, nr. 205/6, p. 897.

21. Ten pat.
22. Būténas P. Gyvena „gyvenimas“ // Karys. – 1978, nr. 7, p.286.
23. LTŽSRP. – P. 10.
24. Novikov N. V. Dejetelnost P. V. Šeina v 70-e gody // Očerki istorii russkoj etnografii, folkloristiki i antropologiji. – Moskva, 1963. – T. II. – S. 93. – Rusų k.
25. Programma dlia ukazanija osobiennosteji govorov Litvy i Žmudi. B. v. ir b. m. // MAB. – Rusų k.
26. Programma dlia sobiranija narodnych pesen i drugich muzykalnych – etnografičeskikh materialov. B. v. ir b. m. // MAB. – Rusų k.
27. Ten pat.
28. Programma dlia sobiranija geografičeskikh i etnografičeskikh svedenij. B. v. ir b. m. // MAB. – Rusų k.
29. Programma dlia sobiranija etnografičeskikh predmietov. Izdanie Etnografičeskogo otdiela Russkogo Muzieja Imperatora Aleksandra III. 1904.
30. LTŽSRP. – P. 10.
31. Milius V. Lietuvių mokslo draugijos: XIX a. antroji pusė – XX a. pradžia. – Vilnius, 1993. – P. 5.
32. Trumpa Folkloro dalykams rinkti programa. – Vilnius, 1910. Toliau – TFDRP.
33. Ten pat.
34. Ten pat. – P. 3.
35. P. Butėnas. Art. Štals. Sargasim savas tautas senatni // Lietuva. – 1925, nr. 112.
36. TFDRP. – P. 7.
37. Venclova T. Tautosaka ir lietuvių literatūra // Tekstai apie tekstus. – Chicago. – 1985. – P.11.
38. LTŽSRP. – P. 10.
39. Viščinis K. Etnografinė medžiaga Lietuvių mokslo draugijos tautosakos rankraščiuose // Lietuvos istorijos metraštis. 1980. – Vilnius, 1981. – P. 142.
40. LTŽSRP. – P. 3.
41. LTŽSRP. – P. 4.
42. Ten pat.
43. LTŽSRP. – P. 10.
44. Končius I. Upių aprašymas // Švietimo darbas. – 1923, nr. 6– 7, p. 417– 419.
45. LTŽSRP. – P. 185.
46. Skrodenis S. Tautosakos rinkimo pagrindai. – Vilnius, 1989. – P. 18. Toliau – TRP.
47. Ten pat. – P. 18– 19.
48. LTŽSRP. – P. 105.
49. LTŽSRP. – P. 189.
50. Balys J. Tautotyra ir krašto pažinimas // Akademikas. – 1935, nr. 8, p. 182– 184.
51. Ten pat.
52. Ten pat.
53. Balys J. Tautosakos rinkėjo vadovas. – Kaunas, 1940. – P. 161. Toliau – TRV.
54. P. Büténo archyvas Panevėžyje. 1-as minėto rankraščio lapas. Toliau – PBArchP.
55. PBArchP. – P.2.
56. Balys J. TRV. – Vilnius, 1940. – P. 161.
57. PBArchP – P. 2– 3.
58. Lietuvos mokykla. – 1938, nr. 10, p. 617.
59. Panevėžio balsas. – 1930 06 19, nr. 25, p. 455.
60. Miškinis J. Tautosakos rinkimo reikalai // Švietimo darbas. – 1928, nr. 8, p. 742.
61. Bugailiškis P. Gyvenimo vieškeliais. – Šiauliai, 1994. – P. 304.
62. Bibliografijos žinios. – 1928, nr.2, p. 33 .
63. Būténas P. Gyvena „gyvenimas“... // Karys. JAV. – 1978, nr. 7, p. 285.
64. Ten pat.
65. Ten pat.
66. Šiaulių kraštotyros draugijos protokolų I knyga, 1927 m. Protokolas Nr. 1. P.1. Šiaulių kraštotyros muziejue saugoma medžiaga.
67. Šiaulių metraštis. Informacinė knyga 1930 metams. Redaktorius P. Bugailiškis. – Šiauliai, 1930. – P. 100.
68. Norkus J. Tautosakos dėstymas mokykloje // Švietimo darbas. – 1927, nr. 8, p. 735.
69. P. Büténo laiškas E. Volterui // MAB RS F 154– 46. – P. 1– 2.
70. Ten pat. – P. 1.
71. Ten pat. – P. 1.
72. Skrodenis S. TRP. – P. 18 – 19.
73. Ten pat. – P. 18.
74. Būténas P. Tautotyros ir senienų rinkimo draugija Panevėžio mokytojų seminarijoje// Lietuvos mokykla. – 1938, nr. 10, p. 617.
- \* Atkreipiame dėmesį, kad savo straipsnius maždaug iki 1926 m. P. Būténas pasirašinėjo *P. Butėnas* (su trumpajा šaknies balse). Taip pasirašyta ir aptariamoji LTŽSRP. Todėl kai kurie autoriai neprieklausomos Lietuvos spaudoje ir vartojo pirmąjį pavardės variantą.

The Program for Collecting Information  
on Lithuanian folk and antiquities  
by Petras Büténas

Lionė LAPINSKIENĖ

Petras Büténas' *The Program for Collecting Information on Lithuanian folk and antiquities* of 1925 built upon both the program *Programma tautas tradiciju krājejiem* by the Lettich Professor Pēteris Šmits and programs of the neighbouring countries has never been under a thorough study. The article aims to clarify the programs used by Lithuanian intelligentsia after its incorporation into the movement of gathering ethnological material in the early 20<sup>th</sup> century, up until a time when the program prepared by P. Büténas appeared, to analyze what place was taken by the program of P. Büténas in the context of other programs, and to evaluate P. Büténas' program's influence upon the development of Lithuanian folklore.

In his Program for Collecting Information on Lithuanian folk and antiquities, which was prepared by him under the regulation of Lithuanian Student's Society of Regional Ethnographers being set up in 1923, P. Büténas analyzed the experience of preparing familiar programs by the Russians, Latvians, and other neighbouring countries and adjusted it to the needs of our country. He took to this kind of activities because he saw the neighbouring countries' advancement, Latvia's in particular, in gathering and analyzing folklore and other spiritual heritage: collections of different folklore genres and the works on their research were published, regional societies were more active, periodicals were issued.

This was the only multi-faceted methodical issue of such large coverage published in independent Lithuania which enhanced the movement and the foundation of the organizations of regional ethnographers throughout Lithuania. The program contributed much to Lithuanian ethnology scholarship. It may be regarded as a generalization, of diverse programs of not large coverages which reached Lithuania from neighbouring countries in the late 19<sup>th</sup> and early 20<sup>th</sup> centuries and which was adjusted to local conditions.

*Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas,  
Antakalnio g. 6, 2055 Vilnius  
El. paštas: azuolas1@mail.lt*

Gauta 2002 06 12, įteikta spaudai 2003 03 07